

Примите, Ваше Високородије, увјерење мог особитог почитовања и уважења.

По заповијести Његовог Височанства
Војвода од Граховца
М. Петровић

Адреса:

Његовом Високородију
Господину К. Д. Петковићу,
импер. руском консулу у Дубровник⁽⁸⁾

Тако је завршено питање о именовану првог црногорског министра иностраних послова. У овоме, Илић је несумњиво одиграо значајну улогу. Његова сугестија на младог и неискусног књаза, примјер Србије и амбиција, све је то могло дјеловати, али се ипак не да схватити да је он у овом деликатном питању иступао самостално поред искусног, обазривог, плаховитог и увијек будног чувара династичких интереса војводе Мирка. Могло је бити још у питању и несхватање о сазрелости ситуације у ондашњој Црној Гори за један овакав потхват, као и тежња за осамостаљењем коју је Екар тако нагло спријечио.

Послије одласка из Црне Горе Илић није прекидао везе које је стекао на Цетињу и поносно је носио титуле које је ту добио. Види се то из списка претплатника на „Јуначки споменик“ од војводе Мирка за 1864 годину, међу којима из Београда стоји и име: „Тодор Илић, бивши државни секретар и попечитељ иностраних дјела Њ. В. Књаза црногорског Николе I.“

Др Андрија Лаиновић

ИЗВЕСТИЈЕ О СВРШЕНОМ ПОСЛУ У ЦРНОЈ ГОРИ*

Кад оно прошле године бијах одликован највишим избором за пошљање у Црну Гору, да тамо будем са својом струком на располагају Њег. Свет. Кнеза Николе I, умедох одма уважити поклоњено ми највише поверење, које сам свагда тежио да за сво време мога заграничног бављења у подпуној мери оправдам, — али ја бејах у једно свестан и свију оних практичких последица, што бејаху скопчане колико са почасном, толико исто и са тешком задањом, коју имадох особиту част извршити.

⁸⁾ Копија у АО ДМЦ., — Приновљени документи, 1860 г. Француски превод у Архиву француског министарства спољних послова у Паризу Archives des Affaires étrangères à Paris: Turquie 1860: Scutari — Monténégo.

^{*} Овај нам је рукопис уступио из породичне архиве М. Д. Милутиновића из Београда, унук Симе Милутиновића Сарајлије. — Уред.

Но при свима тешким ситуацијама, у које ме је моја дужност са свим природно постављала, ипак нисам ни тренуће губио из вида највиши усмени налог: „Да својим радом високу књаж српску владу ни у шта не ангажујем, нити да је чим обавежем“.

Схвативши достојно дато ми настављење, кренух се и стигох 2 окт. 1869 г. на Цетиње, као место свога новог одређења. —

Чим дођох на Цетиње, прва ми брига бејаше да се оријентирам у оним околностима, у којима имадох радити. Јер тек сазнати околностима могах изнаћи начин, којим би најбоље извршио своју задаћу у смислу горњег настављења. —

Други дан по мом долазку, имадох част изаћи пред Њег. Светлост кнеза Николу I. — Одма ми том приликом Светли кнез прича, како је намеран градити путове кроз Црну Гору, и оснивати нову варош у Бјелопавлићима. — Но почем ја нисам могао пређе стићи у Црну Гору то се његова Светлост већ обратила аустроугарској влади за једног инжењера. — Тако дакле при мом долазку доиста затекнем већ аустриског инжењера, Г. Паклера, који је баш у оно доба трасирао пут од аустриско-црногорске границе пак преко Цетиња до Ријеке Црнојевића. Грађење овога колског пута би не само дуготрајно, него и одвећ скупо, почем би за лагумисање камена требало потрошити само барута за 30—40.000 ф(орината). Долазком Г. Паклера мимоиђе ме овај велики посао.

Осим путова бавила се Његова Светлост и са много других, такође скупочених грађевинских пројеката, од којих је најзначајнији оснивање нове вароши на Ђеранића Главици у Бјелопавлићима. Мисао о оснивању ове нове вароши није баш тако нова, јер је већ за време пок. кнеза Данила секретар Г. Вацлик саставио план за неки „Данилов Град“, који се имао основати у Бјелопавлићима. — Но при овом пројекту, остане и сама ствар, тек доцније приближи се горња мисао своје остварењу, јер велики војвода Мирко настане, да се гради сталан мост преко Зете, и то испред Ђеранића Главице у Бјелопавлићима. Тиме што се, ма и с највећом муком, сагради стратешки важан мост, добије и сама Ђеранића Главаца више живота концентрисањем промета и недељном пазару. — Али тек у најновије доба постане ова мисао у Црној Гори перманентна. Јер је оснивање нове вароши на Ђеранића Главици подгрејао и подупирао књаз Долгоруки, који је имао част заступати Њег. вел. цара Александра II при крштењу (пролеће 1869 г.) најмлађе кћери Његов. Светлости кнеза Николе I. По овоме стању ствари није дакле чудо што сам мисао о подизању нове вароши на Ђеранића Главици у јесен 1869 год. сасвим затекао.

Зато ми дакле Њег. Светлост најпре наложи: да премерим земљиште на Ђеранића Главици, пак да према томе саставим план за нову варош. Без икаквог даљег оклевања, и ако ми цетињски државни столар за седам недеља не начини потребне даске и ле-

њире за цртање, морадох ипак на највишу заповест послужити, те у Бјелопавлиће похитати, куда 21 нов. по најглибавијем путу стигнем. У помоћ ми буде придат књаж. српски артиљериски подпоручник Г. Панто Пејовић. Са најскромнијим средствима после шест дана премерим нужно земљиште, и вратим се на Цетиње. — По свом повратку причекам још једно десет дана на потребне даске. — Најпосле и дуго очекиване давно поручене даске буду већ једном (почетак декембра) готове и ја седнем те до Божића саставим план за нову варош. — Велика жудња Њег. Светлости да види план што пре готов, спречи ме у састављању нужног објашњавајућег прилога (Мемоара), који намеран бејаш своје плану придати. Тако морадо одма жељи Њег. Свет. удовлетворити, и под исти план, који због малене хартије и оскудевајућег мемоара не бејаше такав да ме је могао подпуно задовољити. Но ипак је Њег. Светл. са овим производом форсираног рада врло задовољна била. При предавању свога плана опет зато не пропустим Његовој Светлости најучтивије приметити, све мане и недостатке са мога плана. Услед тога будем опет почаствован највишим налогом, да саставим други план за нову варош. Али поред тога изјави ми још Њег. Светл. и особиту жељу, да начиним и планове за неке јавне грађевине, које би се имале зидати у новој вароши. — Међу ове грађевине спада:

1) Нов двор Њег. Светл; 2) Сенат; 3) Тавница; 4) Школа; 5) Црква и 6) Куле за обрану моста.

У даљем продужењу овога рада спречи ме већ наступивша јака зима. Уплив јаке ладноће на мој рад, био је тим осетнији, што моја соба у великој Цетињској гостионици не бејаше удешена за зиму. Сама по себи соба бејаше истина врло мала, али ипак би се могло у њој радити, да јој није таван на три места прокишњавао, због чега су и собни зидови непрестано мокри били. При том ни пенџер се није могао добро затварати, те је тако ветар кишу и снег кроз пенџер у собу наносио. А колико је воде кроз прозор улазило, види се отуда што су балвани од патоса испред пенџера увек били тако мокри да су на њима гљиве расле и плодиле се. Пак ни сама врата собња нису се могла затварати, као што треба. А од потребне фуруне, не могоше бити наравно ни говора. Већ одма по мом долазку на Цетиње и после прве кише и ладноће, бејаш искусио велику ману свога обитаништа, у коме се преко зиме јамачно неће моћи ништа радити. Зато се благовремено обратим с молбом ађутанту Њег. Светл. г. Станку Радонићу, да се постара за једну удеснију собу у тако званој „Старој Биљарди“, гди би могао преко зиме овај посао радити. Додуше ословљени г. Радонић с највећом готовошћу одма обећа постарати се, и Њег. Свет. представити, да ми се уступи једна од многих празних соба у Старој Биљарди. Али како доцније искуство показа, цела ствар остане при лепом обећању. Мимо тога сам се обраћао и самом гостионичару више пута, или да ми изда бољу собу, или да оправи што је у

мојој рабатно. Оваквом поискивању гостионичар се тек тихим о-смејком одазивао.

У оваквом стању и положају проведе се зима, и тек с наступајућим пролећем отворе се нови изгледи за продужење зимским временом прекинутог рада. Тако дакле с пролећа предузнем ново састављање плана за нову варош у Бјелопавлићима. Пошто план свршим, а ја у приложеном мемоару изложим уједно и опасност, која ће увек претити новој вароши од стране Турака, — да се дакле влада Њег. Светлости не би бацала у узалудне трошкове, држао сам за дужност у самом мемоару ово казати:

„Наравно да би у таквим приликама нова варош на Ђеранића Главици постала главни предмет турских напада. Бар до данас историја црногорска јасно сведочи, да су ратови између Црне Горе и Турске врло чести јер узроци и правни поводи рата остали су још и до данас једни исти, што бејаху и пре четири века. По томе је увиђавно, да би и опасност по саму Ђеранића Главицу у будуће можда тако исто често наступала, као што могу настајати и сами ратови. Из овога природно следује, да не би било саветно многе велике и скупоцене, ни јавне ни приватне грађевине на Ђеранића Главици подизати; јер би у најгорем случају могле увек постати жртва варварског азијатског опустошења, што би исто значило као и затирање у грађевине уложеног, тешким трудом и дуговременом муком стеченог капитала“.

По свршетку плана морадох одма стићи у Бјелопавлиће, да овај план на терен пренесем. То и учиним, али при деоби места за грађење кућа поступим тако, да најпре поделим она места која заузимају земљу оближње цркве св. Ђекле. Свега је подељено 50 места, од којих само 10 одпадају на приватне кршевите и неплодне баштине, које скоро никакве вредности немају; а остали 40 места заузимају такође неплодну земљу поменуте цркве. Друга места падала би на скупоцену плодовиту земљу, но ја та места нисам никако ни поделио. Тек оваквом деобом избегнута је дакле нужна експропријација приватних скупоцених баштина.

Од свију јавних зграда за ову нову варош начиним само скицу за Сенат; а у место осталих саставим четири нормална плана за мале кућице нових насељеника. Ови планови давали би се тобоже с местом појединим насељеницима, који би се сами бринули о њиховом остварењу.

Како се види план за варош и четири насељеничке куће били су дефинитивни, али не само за то што је подизање нове вароши извесно, него и због тога, што за остварење самих насељеничких кућа не би се морала државна каса ангажовати; напротив, за државну или јавну грађевину, као што је Сенат, начињена је само брижљива скица а никако дефинитиван план, без којег се не може никако радити. За остале државне и јавне грађевине у новој вароши нити сам правио буди какав план, нити скицу. Кад се узме у обзир, да сам осим горе наведенога још начинио: скицу

за саонице Њег. Светл.; шест скица за саборну цркву на Цетињу, од којих је усвојена послата у Петроград; и унутарње поделење већ саграђених школа на Ријеци Црнојевића и Цеклину, онда се добија следећи преглед свију послова, које сам имао част за време мога бављења у Црној Гори извршити:

1) Скица за саонице Њег. Светл. . .	2 листа
2) Два плана за нову варош у Бјелопавлићима и једна копија истог	3 листа
3) Скица за Сенат у тој вароши с детаљима	21 лист
5) Четири нормална плана за кућице у тој вароши	4 листа
6) Поделења Ријечке и Цеклинске школе	2 листа
<hr/>	
свега:	34 листа

У току само овог рада поникоше код њег. Светл. још и други грађевински пројекти, који се имадоше на Цетињу остварити. Ово бејаху јавна здања, намењена разним целима да служе. Међу овима заузимала је прво место Цетињска гимназија, као највећа и најскупља грађевина, која се мислила одпочети још овога пролећа. Али у место да се занимам са овим пројектом, који би се јамачно одпочео одма извршавати, морадох се забавити са скицама за нову варош у Бјелопавлићима, те ме тако тај посао мимоиђе. Све што је односно овога пројекта учињено, било је састављање програма, према коме би ја имао план саставити.

Још пре овога посла, навали на мене један много хитнији план, о коме сам био подпуно уверен да ће се доиста овога пролећа извршити. То је било здање за женску школу на Цетињу. И за ову школу имадох част у једној комисији још састављати програм, по коме би се план морао начинити. А што се тиче самога плана, њега нисам могао наравно ни предузимати, а камо ли још и свршити, јер је било сувише мало времена између састављања плана и његовог практичног остварења. Услед тога преда се овај посао аустр. инжењеру Г. Паклеру који не само начини план, него га под његовим надзором још овога пролећа до самога крова назида. Оваква брзина у овом раду препоручи Г. Паклера, те му се предаде и скупочено дозиравање Цетињског двора Његове Светлости који би посао иначе ја морао извршити. И ово је дозиравање одпочето с пролећа упоредо са женском школом. А како ће осим свога пространства још иначе стати скупо, то се види најбоље одтуд, што су се читави зидови двокатног двора рушили, и на ново морали зидати.

Иначе осим планова за гимназију и женску школу, које нисам могао одпочињати, требао сам да саставим план за артиљеријски лабораторијум на Цетињу, заједно са кућицом за чувара. И о-

вај план морао се још овог пролећа одма практично остварити. Али чудан случај спречи ме у том раду, јер одпочети план за ову зграду, једнога кишовитог дана тако покисне и поквари се, да се није могао употребити. Овом изненадном неприликом као што је увиђавно закасни се мој рад. Пак услед тога и што се овај план требало извршити, одузме се тај посао од мене пак се преда аустр. инжењ. Г. Паклеру, који састави план и овога лета изврши.

Укратко нека сад следује један преглед свију оних грађевинских послова, које сам требао у Црној Гори извршити. Поред сваког наведеног грађевинског објекта стављам и апроксимативну минималну његову вредност:

1) Цетињска гимназија	12.000
2) Нова саборна црква на Цетињу	10.000
3) Женска школа на Цетињу	6.000
4) Дозиђивање цетињ. двора Њег. Светл.	6.000
5) Дозиђивање на Његушима, у којој се Њег. Св. родила	2.000
6) Нов артиљериски лабораторијум на Цетињу	2.000
7) Сенат у Бјелопавлићима	6.000
8) Двор Њег. Свет. у Бјелопавлићима	6.000
9) Школа и црква у Бјелопавлићима	3.000
10) Куле с обе стране моста у Бјелопавлићима	2.000
11) Тавница у Бјелопавлићима	3.000

Свега: 58.000

Ето ово су послови, које сам све требао да извршујем али их због неудесног обитаништа, хитног поискивања и краткога времена ипак не могах извршити. Иначе нисам био почаствован другим налозима од Његове Светлости кнеза Николе I.

Свршивши тако своју мисију на задовољство Њег. Светл., кренем се 14 авг. тек. год. за Београд.

Но и поред свега тога, што је моја дужност била много тежа но икојег кнежевског српског чиновника у Црној Гори, ипак мислим, да сам својим радом јасно засведочио: не само да бејох дорастао онако велике задаће, коју имадох част у смислу највишег наставлења, на горе изложени начин решити, него и да сам се сваком приликом умео трудити, показати се достојним поклоњеног ми највишег поверења.

У Београду 12 новембра
1870 год.

(Са оригиналног концепта преписао његов најмлађи син, архит.
М. Д. Милутиновић, 28 јула 1958 год. у Београду).